

25. Милорадович Г. Рядная приданому, данному графом Ильею Андреевичем Безбородько за дочерью его Клеопатрою Ильиничною, которая вышла в замужество за князя Александра Яковлевича Лобанова-Ростовского в ноябре 1811-го года // Киевская старина. – 1888. – № 8. – Отд. 3. – С. 45 – 46.
26. А.Л. [Лазаревский А.]. Любецкий архив графа Г.А. Милорадовича // Киевская старина. – 1898. – № 6. – Приложение. – С. I – III
27. [Милорадович Г.]. К столетию дома графа Милорадовича в Чернигове // Черниговские губернские ведомости. – 1890. – № 77. – Часть неофициальная; Його ж. Любеч и его святыня. – СПб., 1905. – С. 70 – 73.
28. [Милорадович Г.]. К столетию дома графа Милорадовича в Чернигове // Черниговские губернские ведомости. – 1890. – № 77. – Часть неофициальная.
29. Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України. – Ф. 112. – Спр. 218.

А н н о т а ц и я

Анализируются историко-этнографические исследования Г. О. Милорадовича, которые в значительной мере способствовали развитию этнографии на Черниговщине. Очерчено круг его интересов, раскрыто содержание трудов, посвящённых культуре, быту и обычаям местных жителей.

Олег Яцина

ІВАН СОБЕСТІАНСЬКИЙ ПРО ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ СЛОВ'ЯН

Іван Собестіанський – маловідома постать в українській науці. Він народився 1856 р. у сім'ї тбіліського лікаря католицького віросповідання. Після закінчення гімназії поступив до Харківського університету, де особливо зацікавився історією давньослов'янського права. Після закінчення університету працював у тбіліській судовій палаті. 1883 р. повертається до Харкова, успішно складає іспити на ступінь магістра державного права, а згодом від'їжджає у наукове відрядження за кордон. Після повернення у 1888 р. захищає магістерську дисертацію, а 1892 р. – докторську. Через три роки молодий вчений раптово помирає [1, С. 234-235]. Науковий доробок І. Собестіанського за обсягом невеликий – дві монографії та дискусії навколо них. Перша, за яку він отримав ступінь магістра, називалася “Кругова порука у слов'ян по давнім пам'яткам їх законодавства”. Друга робота – „Вчення про національні особливості характеру та юридичного побуту давніх слов'ян”. Вона являла собою дисертацію на здобуття ступені доктора державного права.

У цій статті ми зупинимося на останній роботі та з'ясуємо наукові погляди автора щодо національного характеру слов'ян, визначимо відповідність цих поглядів науковим школам.

Монографія І. Собестіанського складається з двох частин. У першій аналізуються погляди слов'янських дослідників, щодо особливостей національного характеру слов'ян, а у другій – національні особливості їх юридичного побуту. Під терміном “слов'янські народи автор розумів південних, західних та східних слов'ян. Останніх він ще називав “русские славяне” та відносив до них українців, росіян і білорусів. Автор розглядає той період, коли слов'яни були язичниками.

Звертаючись до проблеми національного характеру, автор окреслює два головних теоретичних підходи. Перший – це, за його виразом, „сентиментально поетичний”.

Поштовхом до його розвитку, на думку дослідника, слугували ідеї німецького дослідника Й. Гердера. Його вплив оцінювався неоднозначно. З одного боку, Гердер сприяв початку слов'янського відродження, а з іншого — його ідеї призвели до того, що історична наука стала на хибний шлях, який заважав і заважає вирішенню багатьох питань слов'янської давнини [2, с. 18].

За Гердером, слов'яни — прихильники сільської свободи, покірні, слухняні, ненавидять грабунки і розбишацтво. Вони охоче погоджуються платити данину, тільки б спокійно жити на своїх землях. Він вважав, що німецькі народи мають провину перед слов'янами, бо проводили проти них жорстокі війни. Зрештою агресія призвела до того, що слов'янський характер став суворий, лукавий, рабський. Головна біда слов'ян у тому, що вони при безмежній любові до мирного життя не в змозі створити собі міцну військову організацію. Проте, коли в Європі настане час мирної праці та міжнародного співробітництва, слов'ян очікує світле майбутнє. Згадує Гердер і про Україну, яка, на його думку, стане новою Грецією. Аналізуючи текст німецького філософа, вміщений у праці "Ідеї до філософії історії людства", І. Собєстіанський вважає його суб'єктивним, таким, що викликає особистими симпатіями автора до слов'ян, пов'язаним з гуманістичним світоглядом філософа на життя.

Гердеровське вчення про характер давнього слов'янства остаточно оформлюється у працях поляка Суворецького: реферат „Про способи ознайомлення і поповнення історії давніх слов'ян” (1809 р.) і монографії „Дослідження початків народів слов'янських” (1824 р.). У своїх роздумах щодо характеру слов'ян Суворецький у гердеровськiм дусі пише про лагідність, смиренність, миролюбність, гостинність, закоханість у землеробську працю слов'ян. У них не було ні царя, ні князів, ні суспільної різниці між громадянами. Будь-який господар, голова сімейства брав участь у виборах керівників та прийнятті законів через народні збори. Суворецький особливе місце відводить полякам, як багаточисельному та мужньому народові, який завжди вмів зберігати благородство та незалежність [2, с. 21, 30]. Зазначений стереотип щодо характеру слов'ян був успадкований іншими слов'янськими дослідниками — П. Шафариком, В. Воцелем, Ю. Ванелінім, О. Бодяньським та слов'янофілами — А. Хом'яковим, К. Аксаковим та ін. Так, наприклад, П. Шафарик виділяв п'ять основних рис характеру слов'янства: релігійність, працелюбність, безтурботна веселість, прив'язаність до рідної мови та миролюбність [2, с. 41]. Головні засади характеристики слов'ян він позичив у Гердера та Суворецького, — зазначав автор монографії. Слід уважити, що професіоналізм П. Шафарика як першокласного філолога він не піддавав сумніву, робився натяк на його свідоме прикрашання історії слов'янства, виходячи з патріотичних позицій [2, с.59].

По-суті, І. Собєстіанський досить критично охарактеризував, говорячи сучасною термінологією, слов'янську міфологічну школу, що постала на ідеях романтизму та Просвітництва. Правда, при цьому він не заперечував позитивний вплив ідей, на яких вона ґрунтувалася — на культурно — національне відродження слов'ян.

На противагу цим дослідникам, автор висуває, як він пише, “тверезий” погляд, ґрунтований на засадах всебічного і об'єктивного вивчення історичних джерел. Такого ж підходу, на його думку, притримувались М. Карамзін, М. Дрінов, О. Пипін, Д. Іловайський. Цього ж погляду дотримується і сам автор. Сьомий розділ першої частини монографії присвячений доказам того, що слов'яни — це не пасивні народи, яких ображають сусіди і які погоджуються платити данину завойовникам. Джерелами цих доказів стають письмові відомості грецьких, німецьких та арабських авторів про чисельні війни слов'ян з Візантійською імперією. У цих війнах слов'яни виступають як хоробрі, жорстокі, безжалюгідні

воїни. Вони силою зброї завойовують інші території та намагаються підкорити сусідні народи. Потяг до музики, гостинність слов'ян – це риси, які не заперечують їхньої войовничості. Крім того, автор зазначає, що риси слов'янського характеру визначаються насамперед тим, на якій стадії суспільного розвитку вони знаходяться. Не соха та гусли, вважав він, а меч і спис прокладали шлях нашим предкам [2, с. 98].

Другу частину своєї праці І. Собестіанський присвятив аналізу національних особливостей юридичного побуту слов'ян. Тут піддаються критиці погляди М. Іванішева, О. Хом'якова, І. Кірієвського, О. Самаріна, К. Аксакова та інших дослідників. Вони протиставляли слов'ян іншим європейським народам, передусім, німцям. На думку автора, найбільш яскраво суть цієї позиції висловлена у слов'янофіла О. Самаріна: “Діюче на Заході начало особистості є начало роз'єднуюче; слов'янське ж общинне начало є начало примирення і єдності” [2, с. 180]. Тобто, західному індивідуалізму протиставлявся слов'янський колективізм. З останнім пов'язуються такі риси поведінки, як братство, рівність, миролюбність, свободолюбство. Джерело таких особливостей характеру слов'ян крилося в існуванні у них общини [2, с. 180]. При цьому автори вважали, що община і общинний побут – це явище не тимчасове, а постійне, притаманне природі слов'янського племені. Общинний побут був, є й буде в російській історії [2, с. 180]. К. Аксаков зазначав: через те, що слов'яни жили общиною, у них ніколи не було держави, слов'янські народи – бездержавницькі й лише зовнішня агресія примушувала їх до влаштування держави, до запрошення варягів на Русь.

Критикуючи такі погляди, І. Собестіанський намагається довести, що слов'яни у своєму суспільному розвитку йдуть єдиним з усіма народами шляхом. Так, контраргументом проти бездержавності та панування общини був факт наявності у слов'ян племінних князів, де влада передавалася у спадок. До появи варягів у полян князував рід Києвичів, свої княжіння й роди були і в інших слов'янських племен. Якщо слов'янські племена і не об'єдналися у велику і централізовану державу, то це було лише справою часу.

Далі автор намагається довести, що у слов'ян, як і в інших народів, існувало рабство. Вони захоплювали полонених і продавали їх як рабів. Існувало також боргове рабство. Поводилися з рабами відповідним чином, навіть приносили їх у жертву язичницьким богам. І. Собестіанський натякав, що в умовах общинної рівноправності не може йти мова про рабство. Сьогодні більшість дослідників не заперечують факт існування у слов'ян рабства, проте відзначається його патріархальний, а не класичний характер.

Запереченням рівноправності та повної ідилії, на думку автора, слугували сімейні відносини у давніх слов'ян. Останні аж нічим не нагадують “республіку”. Сімейні відносини ґрунтувалися не на засадах рівності та братства, а на засадах підкорення слабкішого сильнішим [2, с. 197-198]. Тут автор наводить факти полігамії, право умертвляти жінку, коли помирає чоловік, або дочку, якщо цього вимагають побутові обставини. Жінка не займала рівноправного становища з чоловіком, як і діти, яких часом прирівнювали до становища рабів [2, с. 194-203]. Автор виступає не лише проти якихось особливостей розвитку слов'ян у порівнянні з іншими європейцями, а й проти вибраності в межах слов'янського світу поляків, чехів або росіян [2, с. 186].

Варто зазначити, що автор не розглядає такої важливої проблеми як поява приватної власності на землю, яка є одним із ключових контраргументів щодо панування общини. Сьогодні не заперечується факт формування сусідської громади у слов'ян (верв), появи приватної власності на землю, виділення племінної та військової знаті. Проте не підлягає сумніву те, що переважна частина землі знаходилася у володінні громади [3, с. 58].

І. Собєстіанський мав рацію у тому, що община – це не виключно слов'янське, а загальне суспільне явище. Її поява та зникнення залежить від стадії розвитку тих або інших народів.

Заперечуючи факт якоїсь особливості слов'ян, І. Собєстіанський не дає відповіді на питання, а чи мають взагалі будь-які народи свої, лише їм властиві риси характеру? У висновку монографії автор пише про відсутність корінних відмінностей характеру та юридичного побуту в слов'янських народів [2, С. 205]. При цьому слово “корінних” виділяється іншим шрифтом, тож, можливо, припускається наявність незначних особливостей. Правда, не зрозуміло, чи допускається збереження певних особливостей, рис характеру в процесі подальшої еволюції слов'янських народів.

Проведений аналіз поглядів І. Собєстіанського щодо особливостей національного характеру та побуту слов'ян свідчить, що автор загалом досить скептично ставився до притаманності європейським народам, у тому числі й слов'янам, якихось особливих рис характеру. Такі особливості якщо й могли бути, вважав він, то лише тимчасово, у зв'язку з нерівномірним розвитком європейських народів. З іншого боку, важко стверджувати, що автор взагалі відкидав наявність будь-яких особливостей національного характеру. Такого типу погляди І. Собєстіанського на зазначену проблематику дозволяють нам віднести його до еволюційної школи в українській етнології.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Максименко М. А. Собєстьянский И.М // Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования 1805 – 1905 / Под. ред. М.П. Чубинского и Д.И. Багалия. – Х.: САГА, 2007. – С. 234-235.
2. Собєстианский И. М. Учение о национальных особенностях характера и юридического быта древних славян. – Х.: Тип. А. Н. Гусева, 1892. – 336 с.
3. Історія державності України / За ред. Бандурки О. М., Яр миша О. Н. – Х.: Одиссей, 2004. – 608 с.

А н н о т а ц и я

Анализируются научные взгляды харьковского исследователя Ивана Собєстианского, изложенные им в монографии “Учения о национальных особенностях характера и юридическом быте древних славян”. Выводы ученого не во всем являются однозначными, они отвечают эволюционистской школе украинской этнологии.

Інна Петрова

ВІЙСЬКОВО-ТОПОГРАФІЧНІ ОПИСИ ХІХ СТ. ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ МАТЕРІАЛЬНОЇ ТА ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Пробудження національної і політичної свідомості народів після розпаду СРСР, і зокрема бурхливе національно-державне відродження України, зробили надзвичайно актуальною проблему розбудови джерельної бази сучасних історичних досліджень, адаптації джерел до потреб науки та духовного розвитку суспільства. Військово-топографічні описи ХІХ ст. на тлі численних джерелознавчих пам'яток того часу постають окремим джерелознавчим комплексом, який своїми географічними межами охоплює майже всю територію Російської імперії та надає систематизовану інформацію про природно-кліматичні умови регіонів, загальні тенденції становлення й розвитку центральних та